

Urbanizacija i socijalna diferencijacija s posebnim osvrtom na prostornu segregaciju unutar gradova

Ivan Magdalenić

Na početku ovog teksta bit će dobro da se definiraju ključni pojmovi koji će u njemu biti korišteni. Evo kako pojmove »urbanizacija« i »diferencijacija« definira Enciklopedija leksikografskog zavoda:

»URBANIZACIJA (od latinskog urbs *grad*), prirodni i mehanički prirast gradskog stanovništva pretežno usredotočivanjem industrije u gradovima; pretvaranje seoskih karakteristika u gradske (tom 6, str. 533),

»DIFERENCIJACIJA (latinski differre *razlikovati se*), prijelaz od homogenog ka heterogenom, preobražaj sličnih elemenata u različite ili manje različitih u više različite. Diferencijacija je princip biološkog i sociološkog učenja o razvoju; ona se očituje u svakom razvojnom procesu organske, duhovne, društvene i tehničke prirode, a odnosi se kako na strukturu tako i na funkcije« (tom 2, str. 77).*

Čini nam se da obje definicije zaslužuju određeni komentar sa sociološkog aspekta.

Definicija urbanizacije je preuska, barem u svom eksplicitnom vidu. Ona se ograničava samo na jedan, nesumnjivo osnovni ali nipošto jedini, aspekt tog procesa. Danas se u sociologiji pod pojmom »urbanizacija« misli i na *deagrarijaciju*, tj. na napuštanje poljoprivrednih i prelazak u nepoljoprivredna zanimanja, koja su u pravilu usko povezana s gradovima, i na *širenje gradskog načina života*, urbane kulture, koja je opet vezana prvenstveno uz gradove, ali i prelazi njihove granice. Doduše, i u citiranoj se definiciji mogu naslutiti druga dva značenja pojma »urbanizacija«, ali ta značenja nisu eksplicirana.

S druge strane, citirana definicija diferencijacije čini se na prvi pogled širom od uobičajenog značenja koje se tom pojmu pridaje u »svakodnevnom« stručnom sociološkom žargonu. Naime, pod utjecajem prije svega takozvanog društveno-ekonomskog«, odnosno u suštini političko-ekonomskog pristupa, u većem dijelu sociološke literature je pojam »(socijalna) diferencijacija« sužen uglavnom na imovinsku diferencijaciju, na opseg razlika u

* Obje definicije citirane su prema drugom izdanju ELZ, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1967. (drugi tom) i 1969. (šesti tom).

bogatstvu. Međutim, kompleksno (i kompletno) značenje pojma »diferencijacija« u sociologiji mora, pored imovinskih, uključiti barem i razlike u *kulturi* (različite potrebe i interesi, različiti »stilovi života«), *statusne razlike* (različiti društveni ugled i različita mogućnost vršenja društvenog utjecaja) i diferencijaciju u prostoru, odnosno prostornu segregaciju. Dakako da, kao što dva pridodata značenja pojma »urbanizacija« vuku porijeklo iz njegovog osnovnog značenja i njime su na neki način uvjetovana, i svi oblici socijalne diferencijacije imaju svoju osnovu, a u izvjesnoj mjeri i uzrok, u imovinskoj odnosno u krajnjoj liniji klasnoj diferencijaciji. To, međutim, nipošto ne znači da se sve razlike u društvenoj strukturi mogu svesti na razlike u bogatstvu, a ne znači ni to da imovinske, odnosno klasne razlike potpuno determiniraju ostale tri vrste razlika koje smo spomenuli (a mogli bismo ih nabrojiti još). U stvari, jedino »opravdanje« inzistiranja na (samo) klasno-imovinskoj diferencijaciji može biti u pretpostavci da tako sužen pojam *implicira* i kulturnu, statusnu i prostornu diferencijaciju. No, kako je znatno lakše komunicirati s ekspliciranim značenjima, korisno je takvu eksplicaciju i izvršiti. Tome, možda, nije suvišno dodati i napomenu da se, gledano očima praktičara ili laika, radi o jedinstvenim procesima urbaniziranja i socijalnog diferenciranja, a različiti »aspekti« samo su rezultat analize.

Tri naša izlučena aspekta urbanizacije i četiri aspekta socijalne diferencijacije međusobno su višestruko povezana. Naznačit ćemo veze koje nam se čine osnovnima.

Urbanizacija shvaćena kao *naseljavanje gradova*, odnosno kao povećanje udjela gradskog u ukupnom stanovništvu, prije svega je u vezi s razlikama između dvaju polarnih tipova naselja — prosperitetnih gradova i besperspektivnih sela. Može se bez dileme ustvrditi da urbanizacija te razlike povećava. Unutar samih gradskih »organizama«, tako shvaćena urbanizacija povezana je sa sva četiri aspekta socijalne diferencijacije. U primjeru koji ćemo kasnije navesti, pokazat ćemo kako se urbanizacija odražava na prostornu segregaciju stanovništva unutar gradova.

Urbanizacija shvaćena kao *deagrarizacija*, s čime je u vezi i diverzifikacija zanimanja i povećanje njihovog broja, odražava se također na sva četiri vida socijalne diferencijacije, ali je veza, po svoj prilici, najjače izražena (iako nije i potpuno jednosmjerna) s »čistom« imovinskom diferencijacijom. Ostali aspekti socijalne diferencijacije uglavnom su sekundarne posljedice deagrarizacije. Općenito govoreći, deagrarizacija povećava socijalne razlike, ili barem stvara uvjete za njihovo povećanje.

Napokon, urbanizacija u smislu *širenja gradskog načina života* najuže je povezana s kulturnom diferencijacijom, a zatim sa statusnom. Promatrajući selo i grad kao dva tipa naselja, širenje gradskog načina života *po definiciji* smanjuje razlike među njima, »pretvarajući seoske karakteristike u gradske« — da parafraziramo enciklopedijsku definiciju urbanizacije: Međutim, gradski način života, urbana kultura, *po sebi* je diferenciranija, tako da ona, smanjujući razlike na relaciji grad—selo, istovremeno proširuje prostor na kome se mogu uočiti velike (ili barem veće) *unutrašnje razlike*.

Sva četiri aspekta socijalne diferencijacije kojima se ovdje bavimo, imaju svoje specifične slike u gradu i selu. Razlike u gradovima općenito su veće. Tome pridonosi djelovanje različitih, ili različito djelovanje istih faktora. Pogledajmo ukratko neke od faktora koji djeluju, i način njihovog djelovanja na svaki od naša četiri aspekta socijalne diferencijacije unutar sela i unutar gradova.

4. Imovinska diferencijacija u selima determinirana je u prvom redu postojanjem agrarnog maksimuma, mogućnostima istovremenog sticanja prihoda iz poljoprivrede i iz nepoljoprivrednih djelatnosti i postojanjem primarne socijalne solidarnosti. Svi ovi činioci djeluju u pravcu *smanjivanja* imovinskih razlika: agrarni maksimum ograničava »bogaćenje« seljaka putem povećavanja posjeda, mješovite prihode imaju u pravilu gospodarstva s manjim zemljišnim površinama, a akcije socijalne solidarnosti usmjerene su prvenstveno prema ostarjelim seljacima bez potomaka.*

Imovinska diferencijacija u gradovima determinirana je, pored ostalog, institucijom progresivnog oporezivanja osobnih zarada, mogućnostima dopunskog zarađivanja i institucijom socijalne zaštite. Progresivno oporezivanje i socijalna zaštita zamišljene su kao faktori smanjivanja imovinskih razlika, ali praksa pokazuje da su ti faktori u visokom stupnju neefikasni, ili čak disfunkcionalni (ovo se odnosi na oporezivanje zarada). Što se tiče mogućnosti dopunskog zarađivanja, prilično je očito da one djeluju suprotno od mogućnosti ostvarivanja dvostrukih prihoda u selu. Naime, u pravilu veće mogućnosti dopunskog zarađivanja imaju oni koji već i iz redovnog posla ostvaruju više prihode. Ukratko, dok u selu sva tri spomenuta faktora pridonose smanjivanju imovinskih razlika, u gradu jedan od spomenutih faktora djeluje u suprotnom smjeru, dok se djelovanje ostala dva može praktički zanemariti.

Kulturna diferencijacija unutar gradova također je znatno veća nego unutar sela. U gradovima su znatno veće obrazovne razlike, izraženija je diverzifikacija kulturnih potreba i interesa, inovacije su raznovrsnije i brže prodiru — veća je kulturna otvorenost. Nasuprot tome, u selu uglavnom prevladava (ili je barem jače izražena) homogenost kulturnih potreba i interesa, uspostavljene kulturne vrednote su otpornije na promjene, i na prodor inovacija. Međutim, urbanizacija shvaćena kao širenje urbane kulture, pridonosi povećanju kulturne diferencijacije unutar sela, utoliko više što urbanu kulturu brže i u većem stupnju prihvaća jedan — uglavnom mlađi i obrazovaniji, a u manjem stupnju i sporije drugi — uglavnom stariji i manje obrazovan dio seoskog stanovništva. Deagrarijacija dijela seoskih stanovnika koji promjenom zanimanja ne mijenjaju i prebivalište, također pridonosi kulturnoj diferencijaciji sela.

I statusna diferencijacija jače je izražena u gradu nego u selu, usprkos tome — ili, možda tačnije, upravo zbog toga — što su u selu, pogotovo tradicionalnom, svi statusi »preciznije definirani«. »Domet« seoskih »elita« znatno je manji nego u gradu — njihov društveni utjecaj samo izuzetno nadilazi lokalne okvire i granice. Prava društvena elita u potpunosti je skoncentrirana u gradovima, a sa selom dolazi u kontakt uglavnom u vikendaško-rekreacionim aktivnostima. Statusnu diferencijaciju u selu ograničava, u ne maloj mjeri, neformalna socijalna kontrola, a i prevladavanje primarnih nad sekundarnim društvenim odnosima. Nasuprot tome, formalizacija i depersonalizacija društvenih odnosa u gradovima pogoduje povećanju statusne diferencijacije.

Konačno, došli smo i do problema koji nas u ovome radu najviše zanima. To je socijalna diferencijacija u prostoru, ili preciznije, prostorna segregacija, i njezina povezanost s urbanizacijom.

* U vezi s ovim posljednjim faktorom interesantno je spomenuti da neke seoske mjesne zajednice počinju institucionalizirati akcije socijalne solidarnosti, unoseći ih u programe svoga rada. Bilo bi svakako zanimljivo istražiti kako funkcionira tako institucionalizirana socijalna solidarnost, koja time i gubi oznake primarnog društvenog odnosa.

Sela uglavnom predstavljaju socijalno homogene prostore. Pojmom »socijalna homogenost prostora« želimo izraziti činjenicu da se u selima manje-više čitav društveni život odvija na istom prostoru, gdje se susreću gotovo svi stanovnici, bez obzira na međusobne imovinske, kulturne i statusne razlike. Svi se sastaju u istoj gostionici, trgovini, crkvi, društvenom domu, rekreacionom terenu, pa čak i na istom radnom prostoru — polju. Mjesto stanovanja unutar sela također u pravilu nije determinirano nikakvim socijalnim razlikama.

Nasuprot tome, gradovi su već po svome postanku na određeni način obilježeni socijalnom segregacijom. Nastajući kao naselja obrtnika i trgovaca, a kasnije i nosilaca upravnih funkcija (ovdje mislimo na gradove koji i kakvi su nastajali tokom srednjeg vijeka u Evropi), gradovi su bili zatvoreni za najbrojniju socijalnu kategoriju — seljaštvo. Nas, međutim, ovdje zanima prostorna segregacija unutar gradova, koja se pojavila s bržim porastom gradova industrijske revolucije i nastajanjem novog sloja gradskih stanovnika — radnika. Takva se segregacija provodila na dva načina — organizirano i spontano.

Vlasnici tvornica nastojali su svoje radnike skoncentrirati na jednome mjestu, u pravilu uz samu tvornicu. Tako su nastajala radnička naselja, obilježena visokim stupnjem profesionalne homogenosti, ali oštro separirana od ostalih dijelova gradova. Pored tvorničara, organiziranom provođenju socijalno-klasne segregacije unutar modernih urbanih organizama pridonosile su i javne vlasti, koje su također nastojale grupirati pojedine slojeve stanovništva u određene gradske regione. Pri tome je kriterij naseljavanja također bila u prvom redu klasno-imovinska pripadnost.

Spontana socijalna diferencijacija unutar gradskih prostora odvijala se nastajanjem »divljih naselja« u kojima su se okupljali najsvježiji doseljenici, ili oni za koje se nije pobrinuo ni tvorničar ni javna vlast. Iako su takva naselja bila profesionalno znatno heterogenija, ona su bila veoma homogena po imovinskom statusu svojih stanovnika — u njima je živjela gradska sirotinja.

I u našoj se zemlji, neposredno poslije rata a i kasnije, provodilo organizirano naseljavanje pojedinih gradskih regiona: doseljenici sa sela, graditelji gradova i njihovih industrija, bili su smještavani u naseljima koja su nicala na rubovima postojećih gradova, ili na praznim prostorima unutar njih. Takva naselja, građena na brzinu i sa svrhom da zadovolje uglavnom samo minimalne uvjete života, jasno su se razlikovala od »starosjedilačkih« dijelova gradova, i to ne samo po svom izgledu, nego i po načinu života svojih stanovnika.

Pored toga, od sredine pedesetih godina pa do nedavno, u nas je u stambenoj izgradnji i stambenoj politici postojao jedan, možda prividan, paradoks: u godinama najakutnije stambene krize stanove su u prvom redu dobivali različiti stručni i politički »kadrovi« — koji su imali u prosjeku znatno više dohotke, dok su se radnici, prvenstveno doseljenici sa sela, silom prilika orijentirali na vlastitu stambenu izgradnju. Pa i onda kad je stanove dobivala »sirotinja«, to su bili daleko skromniji objekti od onih namijenjenih »kadrovima«. U pravilu su stanovi za »socijalne slučajeve« bili i prostorno odijeljeni od naselja za »kadrove«. Takva stambena politika urodila je paradoksalnom situacijom da ima više »sirotinje« s vlastitim kućama, nego onih imućnijih. Takva je politika istovremeno pridonosila i povećanju imovinske diferencijacije, jer su privilegirani »dobitnici stanova« mogli svoje,

već i bez toga više dohotke, usmjeriti na kupovinu drugih trajnih potrošnih dobara, dok su vlasnici kuća godinama otplaćivali dugove za izgradnju nužnog krova nad glavom. Zadnjih godina je djelomično zaustavljen proces daljnjeg naglašavanja tog paradoksa, ali je to manje bio rezultat svjesnog planiranja stambene politike, a više posljedica naraslih materijalnih mogućnosti i stambenih aspiracija korisnika društvenih stanova. Dobar dio njih zaželio se vlastite kuće, ali naravno, bitno drugačije od onih kakve su na rubovima gradova podizali radnici skromnijih prihoda. Time je, u stvari, i u našim uvjetima otvoren proces suburbanizacije, već odavno karakterističan za razvijene zemlje Zapada.

Na osnovu rezultata istraživanja »Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja«, što je pod vodstvom dr Stipe Šuvara provedeno prošle godine, pokazat ćemo postojanje elemenata prostorne segregacije na imovinsko-klasnoj osnovi unutar urbanog organizma Zagreba.

Istraživanje je provedeno u pet zagrebačkih naselja smještenih na rubovima grada. Ta se naselja međusobno znatno razlikuju već i po svom izgledu: u Sesevskoj Sopnici i Španskom izrazito dominiraju prizemnice s jednim stanom, u Gornjoj Dubravi ta je dominacija slabije izražena, dok u Zapruđu i Grani prevladavaju višekratnice i neboderi. »Prizemna« naselja uglavnom su »vlasnička«, dok su naselja s većim zgradama pretežno »stanarska«:

Tabela 1

Pravni položaj domaćinstva prema kući ili stanu (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zapruđe	Grana	Sesvetska Sopnica	Ukupno
vlasnici	85,5	47,8	27,2	12,0	94,0	47,4
nosioци stanarskog prava	8,0	2,2	66,3	73,5	4,0	36,4
podstanari	6,5	6,5	3,1	0,5	2,0	3,8
nepoznato	—	43,5	3,4	14,0	—	12,4
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Napomena: U Gornjoj Dubravi je, zbog anketarske greške, znatan dio upitnika ostao bez odgovora na ovo pitanje. No, ako u odgovarajućem omjeru raspodijelimo kategoriju »nepoznato« u ostale tri kategorije, dobit ćemo odnose slične onima u Španskom i Sesevskoj Sopnici.

Kupovanje gotovog stana ili kuće u nas nije osobito česta pojava. Njihovi vlasnici najčešće su ih sami podizali, odnosno, plaćali su neposredno za njihovu izgradnju:

Tabela 2

Način dolaženja do kuće (stana) u %

	Špansko	Gornja Dubrava	Zapruđe	Grana	Sesvetska Sopnica	Ukupno
naslijeđe	8,0	4,3	—	2,0	6,0	3,6
kupovina	20,5	6,0	25,7	8,0	16,0	16,0
dobiven od kolektiva	0,5	—	61,3	33,0	2,0	24,2
dobiven od općine	7,5	2,7	4,6	32,5	1,0	10,4
individualna izgradnja	57,5	37,0	—	6,5	73,0	28,5
ostalo i nepoznato	6,0	50,0	8,4	14,5	2,0	11,5
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Napomena: ista kao uz tabelu 1.

Broj odvojenih prostorija u stambenom objektu može poslužiti kao jedna indikacija njegove kvalitete i prilagođenosti zahtjevima suvremenog stanovanja. U našem primjeru taj indikator pokazuje da u naseljima u kojima većinu stanovnika čine vlasnici kuća ili stanova, koji su — kako smo vidjeli — do njih došli pretežno individualnom izgradnjom, prevladavaju skromniji objekti:

Tabela 3

Broj odvojenih prostorija u kući ili stanu (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zaprude	Grana	Sesvetska Sopnica	Ukupno
do 3	69,5	37,5	56,7	31,5	43,0	48,9
4 — 5	25,5	42,4	17,6	46,0	40,0	32,5
6 i više	5,0	16,8	23,0	10,0	14,0	14,3
b. o.	—	3,3	2,7	12,5	3,0	4,3
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Uz podatke koji se u gornjoj tabeli odnose na Zaprude potrebno je napomenuti da je istraživanjem obuhvaćen i jedan objekt namijenjen samcima, u kojem pretežni dio stanova čine garsonjere i jednosobni stanovi, dok u Španskom i Sesvetskoj Sopnici u stanovima koji se sastoje od svega tri prostorije (ili manje) stanuju čitave obitelji.

Potvrdu za ranije spomenutu tvrdnju da su kuće pretežno gradili manje imućni, a dobivali pretežno imućniji, daju podaci o distribuciji domaćinstava u pojedinim naseljima s obzirom na visinu prihoda po jednom članu:

Tabela 4

Domaćinstva prema prihodu po jednom članu (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zaprude	Grana	Sesvetska Sopnica	Ukupno
do 250 ND	26,0	—	1,1	10,0	17,0	9,7
251 — 500 ND	48,0	5,4	22,6	10,0	47,0	24,6
501 — 1000 ND	24,0	46,2	28,0	8,0	31,0	26,8
1001 — 1500 ND	2,0	28,8	23,8	40,0	3,0	21,4
1501 ND i više	—	7,6	13,0	31,0	—	11,6
nepoznato	—	12,0	11,5	1,0	2,0	5,9
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Dakle, kao što smo rekli: gdje je više onih sa skromnijim prihodima, više je vlasnika kuća, i obratno. Jedino se izvjesno odstupanje može primijetiti u Gornjoj Dubravi, ali se ono barem djelomično može objasniti znatno većim brojem obrtnika u tom nego u drugim naseljima, o čemu ćemo podatke navesti nešto kasnije. Uzmemo li u obzir da su anketirana naselja veoma mlada, da su nastala, ili su znatnije proširena, u vrijeme kada je paradoks o kome je bilo riječi već bio znatno manje izražen, naši podaci još plastičnije potvrđuju tvrdnju da sirotinja gradi kuće, a bogati ih dobivaju.

Pored prihoda po članu domaćinstva, imovinske razlike među stanovnicima anketiranih naselja izražava i različita opremljenost domaćinstava trajnim potrošnim dobrima. Izdvojili smo samo podatke o posjedovanju nekih skupljih »predmeta standarda«:

Tabela 5

Opremljenost domaćinstava trajnim potrošnim dobrima (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zapruđe	Grana	Sesvet-ska Sopnica	Ukupno
televizor	70,5	43,5	89,3	83,0	55,0	71,4
magnetofon	4,0	6,5	21,5	14,5	3,0	11,4
stroj za pranje rublja	21,0	26,1	42,1	50,5	8,0	32,7
frižider	55,0	33,2	94,6	86,0	42,0	66,9
automobil	19,0	22,3	42,1	33,5	17,0	28,9

Da bi se dobila potpunija slika različitog profila stanovnika pet analiziranih naselja, dopunit ćemo podatke o imovinskim razlikama još i podacima o socijalnom sastavu, definiranom pomoću zanimanja stanovnika u aktivnoj dobi:

Tabela 6

Zanimanje članova anketiranih domaćinstava starih između 19 i 60 godina (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zapruđe	Grana	Sesvet-ska Sopnica	Ukupno
radnik	59,5	36,4	31,3	31,4	63,6	42,7
službenik	9,8	15,7	37,8	38,3	9,7	24,7
obrtnik	1,2	10,3	0,6	2,9	—	2,5
slobodna zanimanja	0,7	0,4	9,1	2,1	—	3,3
penzioneri i domaćice	27,4	31,8	16,8	17,3	25,3	22,6
učenici i studenti	1,4	5,4	4,4	8,0	1,4	4,2
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Svi do sada prezentirani podaci vode nas prema istom zaključku: u jednim naseljima pretežu vlasnici stanova ili kuća, koji su ih najčešće sami gradili — to su u pravilu radnici s nižim prihodima; u drugim naseljima najveći dio stanovnika čine nosioci stanarskog prava, koji su stanove u pravilu od nekoga dobili — to su pretežno službenici s višim prihodima. Zaključak o postojanju prostorne segregacije unutar Zagreba, segregacije zasnovane na klasno-imovinskoj osnovi, bit će još uvjerljiviji ako spomenemo i podatke o socijalnom porijeklu stanovnika pojedinih naselja. To je, nesumnjivo, još element socijalne strukture, koji se obično operacionalno definira zanimanjem oca:

Tabela 7

Socijalno porijeklo (zanimanje oca) starješina anketiranih domaćinstava (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zapruđe	Grana	Sesvet-ska Sopnica	Ukupno
zemljoradnik	48,5	50,0	21,1	30,0	59,0	38,4
radnik	41,0	21,2	27,6	22,5	30,0	28,4
obrtnik	0,5	12,0	11,5	9,0	4,0	7,9
službenik	3,5	8,2	25,7	9,0	5,0	11,8
fakultetska zanimanja	0,5	3,3	6,5	5,0	—	3,6
ostalo i b. o.	6,0	5,3	7,6	24,5	2,0	9,9
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Napomena: Fakultetska zanimanja odvojena su od kategorije »službenik« gdje je to dozvoljavala preciznost odgovora (radilo se o pitanju otvorenog tipa). Sigurno je da potomaka pripadnika fakultetskih zanimanja ima više nego što pokazuju ovi podaci, ali je dio njih »sakriven« među potomcima službenika. Ovdje se pod »službenikom« podrazumijeva prvenstveno rutinski, »srednje stručni« službenik.

Kako vidimo, razlike su očite: iako pretežni dio svih anketiranih potječe iz seljačkih i radničkih porodica, Zaprude i Grana odskaku udjelom stanovnika službeničkog porijekla, dok se izrazitošću seljačko-radničkog porijekla izdvajaju Špansko i Sesevetska Sopnica.

Iako vertikalna socijalna pokretljivost djelomično mijenja socijalnu strukturu, tragovi nasljeđa još su uvijek veoma jasno vidljivi u sastavu stanovnika pojedinih naselja. Uz već spomenute podatke o zanimanjima, to potvrđuju i podaci o kvalifikaciji, odnosno stručnoj spremi aktivnih stanovnika naselja u kojima je provedena anketa:

Tabela 8

Kvalifikacija (stručna sprema) članova anketiranih domaćinstava starih između 19 i 60 godina (u %)

	Špansko	Gornja Dubrava	Zaprude	Grana	Sesevetska Sopnica	Ukupno
NKV, PKV, NSS	36,8	30,4	12,6	19,8	33,9	24,5
KV	36,8	29,4	13,9	21,2	43,6	26,1
VKV	11,4	16,8	11,0	14,2	13,5	13,0
SSS	13,6	18,7	43,3	23,9	7,5	25,0
VSS, VSS	1,4	4,7	19,2	20,9	1,5	11,4
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Podaci koje smo do sada naveli pokazali su postojanje klasno-imovinskih razlika među stanovnicima pet anketiranih naselja. Te se razlike, kako ćemo vidjeti, odražavaju i na kulturnom (tačnije, kulturalnom) profilu tih naselja i njihovih stanovnika. Treba napomenuti da među naseljima nema značajnih razlika s obzirom na omjer doseljenika i rođenih Zagrepčana u ukupnom broju stanovnika, ali i to da naselja Špansko i Sesevetska Sopnica predstavljaju nekadašnja prigradska sela, koja su pred petnaest-dvadeset godina počela urastati u tkivo grada, da je Gornja Dubrava produžetak nekadašnje sjevero-istočne gradske periferije, dok su Zaprude i Grana potpuno nova naselja, planski izgrađena tokom šezdesetih godina. Zbog toga se u Španskom i Sesevetskoj Sopnici, a u nešto manjoj mjeri i u Gornjoj Dubravi, u nekim njihovim sociološkim karakteristikama mogu primijetiti tragovi seoskog nasljeđa. Međutim, *i doseljenici* u tim naseljima jače su obilježeni seoskom kulturom, nego novi Zagrepčani koji su dobili stanove u Zaprudu ili Grani. Neke od tih karakteristika vidljive su u sastavu porodica u svakom od naselja. Tako, npr. jednočlane porodice čine svega 1—1,5% svih porodica u Španskom, Sesevetskoj Sopnici i Gornjoj Dubravi, a 7,7% u Zaprudu, dok udio porodica s pet i više članova u Sesevetskoj Sopnici iznosi 19,0%, u Španskom 15,0%, Gornjoj Dubravi 6,7%, a u Zaprudu 2,2%. Grana je u tom pogledu negdje po sredini, ali — zanimljivo — bliže »seoskijim« naseljima. Nadalje, trogeneracijske porodice, kao ostatak velikih seljačkih porodica, čine 7,0% svih domaćinstava u Španskom, 4% u Sesevetskoj Sopnici, a svega oko 1% u ostala tri naselja. Nasuprot tome, broj jednogeneracijskih porodica (samačkih ili bračnih parovi bez djece) daleko je veći u urbaniziranijim naseljima.

Intenzivni kontakti sa susjedima također su jedna od karakteristika seoske kulture. Evo o tome nekoliko podataka za naših pet naselja:

Tabela 9

*Intenzitet kontakata sa susjedima
(% domaćinstava koja održavaju određenu vrstu kontakata)*

	Špansko	Gornja Dubrava	Zapruđe	Grana	Sesvetska Sopnica	Ukupno
svakodnevno posjećivanje	49,5	15,8	16,5	19,0	38,0	26,1
povremene svađe	16,5	11,4	2,3	11,0	17,8	10,5
posuđivanje novca	62,5	14,1	7,3	27,0	42,0	28,0
pomoć u radu	64,5	20,7	6,9	35,0	68,0	34,2
Poznavanje više od 10 obitelji u naselju	71,5	29,9	24,5	29,0	68,0	41,1

Kako vidimo, svi navedeni oblici kontakata sa susjedima češći su u manje urbaniziranim naseljima. S druge strane, stanovnici urbaniziranijih naselja održavaju češće kontakte s prijateljima u drugim dijelovima grada: na pitanje da li imaju prijatelje u drugim dijelovima grada, potvrdno odgovara 89,6% anketiranih u Zapruđu i 76,5% stanovnika Grane, prema 64,0% u Španskom, 63,0% u Sesvetskoj Sopnici i 44,0% u Gornjoj Dubravi.

Takve i slične razlike između pet zagrebačkih naselja, i između mnogih naselja u mnogim gradovima, mogli bismo nizati u »nedogled«. No, čini nam se da je i ovo što smo naveli dovoljno da pokaže kako unutar jednoga grada postoji niz manjih, međusobno različitih i prostorno odjeljenih socijalnih zajednica. Ono što je za nas u ovom kontekstu bitno jest činjenica da tipični stanovnik svakog od tih naselja, objektivno, može živjeti samo u svom naselju, ili u drugome koje je poput njegovog. Tipični stanovnik Španskog ili Sesvetske Sopnice bio bi »bijela vrana« u Zapruđu ili Grani, i obratno. Tokovi urbanizacije, sa sva tri njezina aspekta, tokovi socijalnog diferenciranja, doveli su (ili dovede) do toga da je pripadnik jednog društvenog sloja (u našem primjeru tipičan stanovnik jednog naselja) manje ili više osuđen da u njemu i ostane. [Socijalna diferencijacija (koja, naravno, nije uvjetovana isključivo, pa ni u prvom redu, urbanizacijom) progresivno smanjuje mogućnosti vertikalne, a — kako smo vidjeli — i horizontalne socijalne pokretljivosti.] Zato nisu potrebna nikakva normativna ograničenja feudalnog ili apartheidskog tipa, kao što ni odsustvo takvih ograničenja nije dovoljno za pospješivanje ili olakšavanje socijalne pokretljivosti. Mnogo efikasnije djeluju ekonomski zakoni ako su lišeni svake društvene kontrole: cijena stana ili gradilišta, ili iznos mjesečne stanarine, potpuno je sigurna garancija da se u neki »elitni kvart« neće »ugurati« nitko tko »tu ne spada« (osim kao pazikuća, čistačica ili kućna pomoćnica). No, to po svoj prilici nije ni najizrazitija ni najdramatičnija posljedica socijalne diferencijacije, niti je takvo stanje uvjetovano procesom urbanizacije *po sebi*. To je tek indikacija da se i u tokovima urbanizacije odražavaju globalni društveni tokovi, koji u nas zadnjih godina sve izrazitije rezultiraju socijalnom diferencijacijom, o kojoj se već teško može govoriti samo »objektivno«, jer to nije više samo »prijelaz od homogenog ka heterogenom« niti »preobražaj sličnih elemenata u različite ili manje različitih u više različite«. Socijalna diferencijacija postaje, ili može postati, faktor dezintegracije globalnog društva, faktor njegove hijerarhijske segmentacije, kojemu će suprotni, kohezivni faktori sve teže odoljevati. Zbog toga se prema njoj treba i vrijednosno opredijeliti.

Summary:

**URBANIZATION AND SOCIAL DIFFERENTIATION WITH SPECIAL REFERENCE
TO SEGREGATION WITHIN URBAN CENTRES**

The author distinguishes three aspects of urbanization (urbanization as the growth of towns, de-agrarization, and the spread of the urban way of life) and four aspects of social differentiation (on the basis of property, culture, status or spatial considerations), and points to the connection between the individual aspects of urbanization and the different aspects of social differentiation.

The author goes on to report on an investigation called »Sociological Aspects of the Urbanization of Zagreb and the Zagreb Area«, commenting on those results which point to considerable differences in property and cultural levels between the individual inhabitants of five Zagreb districts.

Резюме:

**УРБАНИЗАЦИЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ С ОТДЕЛЬНЫМ
ОБЗОРОМ НА ПРОСТОРНУЮ СЕГРЕГАЦИЮ В ГОРОДАХ**

В статье различаются три вида урбанизации: урбанизация как увеличение городов, как деаграризация и как расширение городского образа жизни, и четыре вида социальной дифференциации: имущественная, культурная, статусная и просторная. Далее указывается на связанность между каждым из трех видов урбанизации с различными аспектами социальной дифференциации.

Значительное место в статье уделено обсуждению результатов исследования »Социологические аспекты урбанизации Згреба и загребского района«, а именно тем результатам которые поясняют значительные имущественные и культурные разницы обнаруженные в населении пяти загребских районов.